

“ЯШИРИН ИҚТИСОДИЁТ”НИ ҚИСҚАРТИРИШ ВА УНГА ҚАРШИ САМАРАЛИ КУРАШИШ ЙЎЛЛАРИ

Бобир Собирович Турдиев

Бош прокуратура Академияси катта ўқитувчиси

E-mail: bobur.mirzo.uz@gmail.com

Аннотация: Мақолада “яширин иқтисодиёт”, унинг шаклланиши ва ривожланишига таъсир қилувчи асосий омиллар таҳлил қилинган ҳамда “яширин иқтисодиёт” га қарши самарали курашиш йўллари баён қилинган.

Калит сўзлар: “яширин иқтисодиёт”, нақд пуллик тўловлар, жазо ва бошқа ҳуқуқий таъсир чоралари, жавобгарлик, олдини олиш чоралари.

Abstract: The article analyzes main factors influencing the formation and development of the "shadow economy" and describes ways to effectively combat the "shadow economy".

Keywords: "shadow economy", cash payments, penalties and other legal measures, liability, preventive measures.

Кириш

Бугунги кунда мамлакатимизда давлатимиз раҳбари Ш.Мирзиёев ташаббуслари ва бевосита раҳнамолигида иқтисодиётни ривожлантириш ва инвестицияларни фаол жалб қилиш ҳамда қонун устуворлигини таъминлаш борасида кенг кўламли ишлар амалга оширилмоқда.

Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 2 мартдаги ПФ-5953-сонли Фармони билан тасдиқланган 2021 — 2027 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини «Илм, маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йили»да амалга оширишга оид давлат дастурида «яширин иқтисодиёт»нинг улушини қисқартириш бўйича бир қатор чора-тадбирларни амалга ошириш назарда тутилган.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили

Авваламбор, шуни қайд этиб ўтиш лозимки “яширин иқтисодиёт”нинг халқаро эътироф этилган ягона тарифи ҳамда унинг кўламини аниқлашнинг аниқ усуллари мавжуд эмас[1]. “Яширин иқтисодиёт” атамаси адабиётларда “норасмий иқтисодиёт”, “хуфиёна иқтисодиёт”, “соёдаги иқтисодиёт” ва бошқа турли атамалар билан ҳам юритилади.

Яширин иқтисодий фаолият асосан латент, яъни яширин хусусиятга эга бўлиб, уни амалга ошириш усуллари доимий ўзгарувчанлик, мураккаблашиб бориш, турли схемалар орқали содир этилиши каби хусусиятларга эга. Бу эса уларни аниқлаш ва фош этиш мураккаб эканлигини англатади.

Бу борада олиб борилган тадқиқотларга кўра коррупция ва хуфиёна иқтисодиёт иқтисодий хавфсизликка таҳдид солувчи асосий кучлар бўлиб, коррупция ва хуфиёна иқтисодиёт ўртасида чамбарчас алоқа мавжуд, улар маъмурий тўсиқлардан иборат умумий илдизларга эга[2].

Мамлакатда “хуфиёна иқтисодиёт” даражасининг юқорилиги порахўрлик даражасининг ҳам юқори даражада бўлишига замин яратади[3]. Паст даромадли давлатларда “хуфиёна иқтисодиёт” кўлами ошиши билан коррупция даражаси ҳам ошиши аниқланган[4].

Шунингдек, “яширин иқтисодиёт” ва инфляция бир-бири билан мусбат боғлиқ, солиқ юки билан эса манфий боғлиқлик мавжуд[5]. “Яширин иқтисодиёт” билан норасмий бандлик таҳлили ривожланаётган давлатларда норасмий банд фуқаролар сони расмий меҳнат фаолиятини амалга ошираётган фуқаролар сонидан катта эканлигини кўрсатади[6].

Норасмий иқтисодий фаолият кўлами кенгайиши билан ўз домига ҳалол фаолият кўрсатаётган иқтисодий субъектларни ҳам тортиши[7] шахснинг иқтисодий хавфсизлигига таҳдид сифатида баҳоланади[8].

Айрим тадқиқотчилар яширин иқтисодий фаолиятнинг баъзи жиҳатлари (бозор иқтисодиётига ўтишга кўмаклашиши, яширин иқтисодиётда олинган даромадларнинг камида учдан икки қисми расмий иқтисодиётда сарфланиши ва бошқ.) билвосита бошқа секторларга ижобий таъсир қилишини эътироф этишади[9].

Шу каби, “хуфиёна иқтисодиёт” ўтиш давлатлари учун табиий ҳолат бўлиб, уларда расмий сектор фаолиятини ташкил этишга кўмаклашиши, бироқ узоқ муддат давомида яширин иқтисодиётнинг мавжуд бўлиши мамлакат тараққиётига салбий таъсир қилиши таъкидланиб, ўтиш мамлакатлари учун яширин иқтисодиётни қисқартириш бўйича тегишли чора-тадбирлар таклиф этилган[10].

Тадқиқот методологияси

Мақолада ушбу йўналишда олиб борилган тадқиқотлар таҳлил қилиниб, хорижий давлатлар тажрибаси қиёсий-ҳуқуқий таҳлил қилинган. Шунингдек, тадқиқотда эмперик-аналитик, статистик, миллий қонунчилик таҳлили ва бошқа тадқиқот усулларидадан фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар

Экспертлар ҳисоб-китобига кўра Ўзбекистонда ялпи ички маҳсулотда яширин иқтисодиётнинг улуши 50 фоиздан кўпроқни ташкил этади[11]. Бу кўрсаткичлар 2017 йил ҳолатида жаҳон миқёсида 22.5 фоизни, Озарбайжонда — 66.12 фоиз, Украинада — 46.12 фоиз, Россияда — 39.29 фоиз, Туркияда — 24.95 фоиз, Ҳиндистонда — 16.55 фоиз, Хитойда — 10.17 фоиз, АҚШда — 7.69 фоизни ташкил этади. Айни пайтда, жаҳон миқёсида мазкур кўрсаткичлар 2025 йилга бориб пасайиб 21 фоизни ташкил этиши башорат қилинган[12].

“Норасмий иқтисодиёт” шаклланиши ва ривожланишига мамлакатдаги иқтисодий, ижтимоий, ташкилий-ҳуқуқий ва бошқа бир қатор омиллар таъсир қилади.

Булардан иқтисодий омилларга ҳисоб-китобларнинг нақд пулда амалга оширилиши, солиқ ставкаларининг юқорилиги, иқтисодий инқироз, тадбиркорлик субъектлари ўртасида носоғлом рақобат мисол бўлади.

Мамлакатдаги ишсизлик даражасининг юқорилиги, аҳоли даромадларининг пастлиги ижтимоий омиллар қаторига киради.

Ҳуқуқий омиллар сифатида мамлакатда тадбиркорлик фаолиятини амалга оширишда турли маъмурий бюрократик тўсиқлар мавжудлиги ёхуд қонун ҳужжатларидаги бўшлиқлар норасмий сектор ривожланишига имконият яратади.

Давлат бошқаруви органлари фаолияти ва назорат функцияларининг ташкил этилиши, маъмурий тартиб-таомиллар ва коррупция ҳолатлари “яширин иқтисодиёт” шаклланишига билвосита таъсир кўрсатади.

Бу соҳада етакчи тадқиқотчи олимлар томонидан “яширин иқтисодиёт”га таъсир қилувчи 10 та энг асосий омил сифатида солиқ юки, самарали бошқарув ва коррупция, норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар, давлат хизматлари, солиқ тўловчиларнинг ҳулқи, превентив чоралар, расмий иқтисодиёт ривожланиш даражаси, якка бандлик, ишсизлик ва иқтисодиётда аграр секторнинг улуши каби омиллар санаб ўтилган[13].

Умуман олганда “яширин иқтисодиёт”ни қисқартириш, уни расмий секторга ўтказиш ва унга қарши самарали курашишнинг бир неча йўллари мавжуд.

Мамлакат иқтисодий тараққиёти “хуфиёна иқтисодиёт”нинг қисқаришига олиб келса[14], электрон тўловлар устунлик қилувчи мамлакатларда “хуфиёна иқтисодиёт” улуши кичик бўлади[15], айти пайтда рақамли иқтисод “хуфиёна иқтисод” муаммосини ҳал қилиши мумкин[16]. Бошқа бир тадқиқотда коррупцияга қарши курашиш “яширин иқтисодиёт”га қарши курашишнинг энг самарали усули сифатида қайд этилган[17].

Иқтисодий ҳамкорлик ва ривожланиш ташкилоти томонидан яширин иқтисодиёт улушини қисқартириш учун 3 та асосий йўналишлар – солиқ тўловчиларни ўқитиш ва қонунга итоаткорликни соддалаштириш, яширин фаолият билан шуғулланиш имкониятларини камайтириш ва фош этиш имкониятларини ошириш, ижтимоий нормаларни мустаҳкамлаш тавсия этилган[18].

Шуни инобатга олиб, мазкур мақола доирасида “яширин иқтисодиёт”ни қисқартириш ва бартараф этишнинг айрим ташкилий-ҳуқуқий жиҳатларига тўхталиб ўтилади.

Биринчи йўналиш, нақд пуллик тўловлар билан боғлиқ бўлиб, бу энг катта хавфлардан бири ҳисобланади. Марказий банк маълумотига кўра 2020 йил 1 январь ҳолатига кўра миллий валютадаги пул массаси 62 785,8 млрд. сўмни ташкил этиб, шундан 24 246,0 млрд. сўми ёки 38.62 фоизи муомаладаги нақд пуллар (бунда Марказий банк ҳамда тижорат банклари кассаларидаги миллий валютадаги нақд пуллар ҳисобга олинмайди) ҳисобланади[19]. Мамлакатимизда нақд пул айланмаси миқдорининг катталиги эса хуфиёна иқтисодий фаолият янада ривожланишига сезиларли таъсир кўрсатади.

Айниқса катта деноминациядаги купюралар, шу жумладан хорижий валютадаги купюралар жиноий даромадларни легаллаштириш ёки активларни мамлакатдан ноқонуний олиб чиқиш учун қулай восита сифатида фойдаланилиши мумкин. Замонавий технологияларнинг кириб келиши, янги криптовалюталар, блокчейн технологиялари ва sharing economy платформалари орқали амалга оширилаётган янги ва номарказлашган товар ва хизматларни айирбошлаш эса бундай хавфни янада оширади.

Бу каби хавфларни камайтириш учун Россия Федерациясида 2017 йилдан нақд пуллик тўловларни мажбурий онлайн рўйхатга олиш жорий этилган бўлиб, нақд пул шаклида тўловни амалга оширган шахс берилган QR-кодли тўлов чеки орқали амалга оширилган транзакциянинг қонунийлигини текшириш имкониятига эга. Данияда эса 2013 йилдан қиймати 10 000 Дания кронаси (1445 АҚШ доллари)дан ошган барча тўловлар электрон амалга оширилиши, компаниялар эса 50 000 Дания кронасидан

(7228 АҚШ доллари) ортиқ бўлган нақд пулни қабул қилмаслиги ёки бундай маблағни нақд тўламаслиги талаб этилади[20].

Францияда 2015 йилда фуқаролар ва тадбиркорлар ўртасида, шунингдек тадбиркорларнинг бир-бири билан нақд пул шаклидаги 1000 ЕВРОдан ошадиган тўловларга чеклов жорий этилган. Австрияда эса қурилиш соҳасида 500 ЕВРОдан ошган нақд пуллик харажатлар (шу жумладан иш-ҳақи) солиқ мақсадлари учун чегириб ташланмайдиган. Шунингдек, қурилиш соҳасида ойлик маошларни нақд пул шаклида тўланиши (узрли сабаблар бундан мустасно) тақиқланган. Кўрилган амалий чора-тадбирлар натижасида Швецияда 2015 йилда барча тўлов транзакциялари умумий қийматининг атиги 2 фоизи нақд пул шаклида амалга оширилганини[21] ижобий ҳолат сифатида қайд этиб ўтиш лозим.

Иккинчи йўналиш, айрим иқтисодий қилмишлар учун миллий қонунчилигимизда бевосита, яъни тўғридан-тўғри жиноий жавобгарлик назарда тутилмаганлиги ва у билан боғлиқ хавфлар мавжуд.

Жорий йилдан амалга киритилган янги таҳрирдаги Солиқ кодексига мувофиқ ортиқча тўланган ва ортиқча ундирилган солиқларни ҳисобга олиш ҳамда қайтариш, шунингдек ортиқча ундирилган солиқ суммасига фоизлар тўлаш механизмлари жорий этилмоқда. Бу эса айрим шахслар томонидан мазкур механизмни суистеъмол қилиш орқали *солиққа оид фирибгарликлар* содир этилишига олиб келиши мумкин.

Шу сабабли, аксар хорижий давлатларда (Словения, Франция, Германия) ғайриқонуний равишда солиқлар ортиқча тўланганлиги ёки ундирилганлиги тўғрисида мурожаат қилиб, уларни қайтариб олиш билан боғлиқ фирибгарликлар учун жиноий жавобгарлик белгиланган.

Шунингдек, АҚШ, Германия, Канада, Сингапур, Япония, Филиппин, Тайланд ва бошқа кўплаб давлатларда барча ғайриқонуний қилмишлар (пора олиш, фирибгарлик, молиявий пирамида ва ҳ.к.) натижасидан олинган *ноқонуний даромадлар* мусодара қилиниши билан бирга уларга қўшимча равишда солиқ ҳисобланиб, солиқ тўловлари белгиланган муддатда амалга оширилмаганлиги ёки солиқ тўлашдан бўйин товланганлиги учун шахслар тегишлича маъмурий ёки жиноий жавобгарликка тортилади.

Мазкур амалиётни Ўзбекистонда ҳам жорий этиш юзасидан ҳуқуқий жиҳатдан чеклов мавжуд эмас. Хусусан, Солиқ кодексининг 13-бўлимида жисмоний шахслардан олинган даромад солиғи базасини аниқлашда солиқ тўловчининг ҳам пул шаклида, ҳам натура шаклида олган даромадлари ёки даромадларни тасарруф этиш учун юзага келган ҳуқуқлари, шунингдек моддий наф тарзидаги даромадлари ҳисобга олинади ҳамда жисмоний шахснинг даромадларига тегишли солиқ ставкаси бўйича солиқ солинади. Бунда жисмоний шахснинг даромадларига солиқ агентида солиқ солинмаган бўлса, декларация асосида солиқ солиниши белгиланган.

Шунга асосан, суд ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ғайриқонуний қилмишлар (пора олиш, фирибгарлик, молиявий пирамида ва ҳ.к.) натижасида олинган *ноқонуний даромадлар*ни мусодара қилиш билан чекланмасдан уларга қўшимча равишда солиқ ҳисобланиб, солиқ тўловларини ундириш ёки солиқларни тўлашдан бўйин товланганлиги учун жавобгарликка тортиш лозим.

Хорижий давлатларда рўйхатдан ўтмасдан *ноқонуний равишда молиявий операциялар*ни (пул ўтказмалари, қарз, кредит, лизинг ва ҳ.к.) амалга ошириш учун жавобгарлик белгиланган. Жумладан, Туркияда фойда олиш мақсадида *ноқонуний*

равишда қарз берганлик учун жиноий жавобгарлик мавжуд. Шундан келиб чиқиб, фойда олиш мақсадида ноқонуний равишда молиявий хизматларни (қарз, кредит, лизинг, пул ўтказмалари) тақдим этганлик учун жавобгарликни белгилаш таклиф қилинади.

Ҳозирги пайтда хавфни бошқариш тизими ёрдамида инсофли тадбиркорлик субъектлари учун қулай шарт-шароит, имтиёз ва афзалликлар бериш, улар билан боғлиқ операциялар ва тартиб-таомилларни соддалаштириш амалга оширилаётган шароитда айрим жиноятчилар ғаразли мақсадларда инсофли тадбиркорларнинг номи, идентификацияси рақамларидан фойдаланиб иш юритиши ва турли операцияларни амалга ошириши мумкин. Бу уларнинг ноқонуний фаолиятини яширишга имкон бериш билан бирга *бошқа шахснинг шахсий маълумотларини ўғирлаш* (фойдаланиш) ёки *"Identity theft"* жиноятининг таркибини ташкил этади.

Глобал миқёсда яширин иқтисодий фаолият юритиш хавфи юқори бўлган *ташқи иқтисодий фаолият* билан боғлиқ айрим қилмишлар, хусусан ноқонуний импорт қилинганлиги шахсга аён бўлган ҳолда мазкур товарларни яшириш, ўтказиш, реализация қилиш учун Финляндияда жиноий жавобгарлик белгиланган. Бироқ, мамлакатимизда бу каби ҳуқуқбузарлик учун тўғридан-тўғри жавобгарлик мавжуд эмас.

Шуни таъкидлаб ўтиш лозимки, юқорида келтириб ўтилган айрим қилмишлар учун жиноий жавобгарликни киритиш нафақат замон талаби, балки Ўзбекистон иштирокчиси бўлган халқаро шартномалар доирасида давлат ўз зиммасига олган мажбуриятлардан ҳисобланади.

Хусусан, БМТ Хавфсизлик Кенгашининг 1617-сонли резолюциясига мувофиқ (2005) ФАТФ тавсиялари БМТга аъзо давлатлар учун ижро этилиши мажбурий бўлган халқаро стандартлардан ҳисобланади. ФАТФ ташкилотининг стандартларига кўра (3-тавсия) жиноий даромадларни легаллаштириш жинояти тушунчаси билан барча жиддий жиноятларни, шу жумладан кенг доирадаги предикат жиноятларни қамраб олиш лозимлиги таъкидланган[22].

Учинчи йўналиш, яширин иқтисодий фаолиятга қарши курашиш бўйича *жазо турлари ва бошқа ҳуқуқий таъсир чораларининг самарадорлиги* масаласига бориб тақалади. Шахс ҳуқуқбузарликнинг аниқланиши эҳтимолига қараб ҳуқуқбузарлик содир этиши, бунда жазо санкцияси миқдорининг аҳамиятсизлиги, шу сабабли санкцияларни кучайтириш эмас, балки шахснинг ҳуқуқбузарлик учун албатта жавобгарликка тортилиши муқаррарлигини таъминлаш муҳим эканлиги аниқланган[23].

Буни хорижий давлатларда иқтисодий ҳуқуқбузарликлар учун кенг турдаги жазо чораларининг самарали қўлланилиши мисолида ҳам кўриш мумкин. Хусусан, юридик шахсларнинг жиноий жавобгарлиги, жавобгарликка тортишда дифференциация (табақалаштириш), жазо сифатида мол-мўлкни мусодара қилиш, оммавий ахборот воситалари орқали шахсларни шарманда қилиш ҳуқуқий таъсир чораларининг белгиланганлиги яширин иқтисодий фаолиятга қарши курашиш самарадорлигини ошириш имконини беради.

Ирландияда иқтисодий ҳуқуқбузарлик учун жавобгарликка тортиш тизими шахснинг ҳуқуқбузарликни ихтиёрий бартараф этишига қаратилган. Айни бир ҳуқуқбузарлик учун санкциялар назорат қилувчи ёки ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар билан ҳамкорлик қилганлик, ҳуқуқбузарлик оқибатларини ихтиёрий

бартараф этганлик ва ҳуқуқбузарлик такрорланиши даражасига қараб дифференциация килинади[24].

Шу сабабли, иқтисодий ҳуқуқбузарликларни фош этиш ва бартараф этишда шахснинг иштироки даражасига (ҳамкорлик) қараб жавобгарлик чораларини дифференциация килиш ҳамда янада либераллаштириш лозим. Бу ҳар икки томон ўртасида ўзаро ҳурмат, ишонч ва самарали мулоқот ўрнатиш учун ҳуқуқий замин яратади.

Сингапур ва Ирландияда жазо чораси сифатида солиқ тўлашдан бўйин товлаган ёки солиқларни тўламаганлар рўйхати ҳар чоракда эълон қилиб борилади, шунингдек Сингапурда солиқларни тўланмаган шахсларни мамлакатдан чиқишига чекловлар қўйиш, АҚШда солиқдан жиддий қарзи бор (51 000 АҚШ долларида юқори) шахсларнинг фуқаролик паспорти бекор қилиниши белгиланган.

Тўртинчи йўналиш, яширин иқтисодий фаолиятга қарши курашиш ва олдини олишда жамоатчилик назорати механизмлари имкониятларидан унумли фойдаланишни талаб этади.

Олиб борилган тадқиқотлар яширин иқтисодий фаолиятга қарши курашиш ва олдини олишда назоратни кучайтириш ва текширувлар сонини кўпайтириш молиявий харажатлар ва ресурсларни (инсон, вақт, технологик ва ҳ.к.) сафарбар этишни талаб этиши, барча ресурсларни иқтисодий ҳуқуқбузарликларни аниқлашга сафарбар этишнинг имкони йўқлиги ва назоратни кучайтиришнинг самарадорлиги пастлигини эътироф этади.

Мазкур муаммоларни кам харажат талаб этадиган бошқа чора-тадбирлар, хусусан қонунга итоаткорлик маданиятини ошириш, комплаенс институти имкониятларидан самарали фойдаланиш, содир этилган ҳуқуқбузарликлар тўғрисида ихтиёрий хабар берилишига эришиш, ҳуқуқбузарликларга жамоатчилик назорати механизмлари орқали қарши курашишга устуворлик берилади.

Жумладан, Ирландияда хуфиёна иқтисодиётга қарши курашишда назорат қилувчи органлар *жамоатчилик назорати* механизмлари ва инсофли солиқ тўловчилар ёрдамига таяниши эътирофга лойиқ. Бунда солиқдан қочиш ва носоғлом рақобат ҳоллари ҳақида фуқаролар, тадбиркорлар, жамоат бирлашмалари, касаба уюшмаларига турли воситалар орқали электрон, оғзаки ёки ёзма шаклда, шу жумладан аноним тарзда хабар бериш имконияти берилган ва мурожаатчиларнинг шахси ошкор қилинмайди[25].

Сингапурда эса информаторларнинг шахсини сир сақлаган ҳолда берган маълумоти бўйича аниқланган ва ундириб олинган сумманинг 15 фоизи, бироқ 100 000 Сингапур долларида кўп бўлмаган мукофот берилади[26].

Бироқ, миллий қонунчилигимизда *аноним мурожаатларнинг* кўриб чиқилмаслигига оид норманинг[27] мавжудлиги, айрим шахсларнинг эса шахси ошкор бўлиб қолишдан чўчиши натижасида ҳуқуқбузарлик ҳолатлари ҳақида тегишли идораларга хабар бермаслиги иқтисодий ҳуқуқбузарликларга қарши самарали курашишда салбий таъсир кўрсатади.

Хулоса ва таклифлар

Мазкур мақола доирасида амалга оширилган таҳлил натижаларига кўра “яширин иқтисодиёт”ни қисқартириш ва бартараф этишнинг айрим ташкилий-ҳуқуқий жиҳатларини такомиллаштириш юзасидан қуйидаги хулоса ва таклифлар билдирилади:

Биринчидан, манфаатдор вазирлик ва идоралар билан ҳамкорликда нақд пуллик тўловларни қисқартириш ва электрон ёки масофавий тўловларни амалга оширишни кенгайтириш ва рағбатлантиришга қаратилган чора-тадбирларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ.

Иккинчидан, жиноят кодексида айрим иқтисодий қилмишлар (солиқ, ташқи иқтисодий фаолият билан боғлиқ фирибгарликлар, ноқонуний молиявий хизматлар, бошқа шахсининг шахсий маълумотларини ўғирлаш (*"Identity theft"*)) учун тўғридан-тўғри жиноий жавобгарликни киритиш таклиф қилинади.

Учинчидан, иқтисодий ҳуқуқбузарликлар учун ушбу турдаги жиноятларнинг олдини олишга қаратилган жазо турлари ва бошқа ҳуқуқий таъсир чораларини жорий этиш таклиф қилинади. Бунда юридик шахслар учун жиноий жавобгарликни белгилаш, жиноий таъсир чора сифатида мусодара қилишни киритиш таклиф қилинади.

Шунингдек, айрим ҳуқуқбузар шахслар ёки инсофсиз тадбиркорлик субъектларини обрўсизлантириш мақсадида уларнинг рўйхатини эълон қилиш (чоп этиш) амалиётини жорий этиш таклиф қилинади.

Тўртинчидан, коррупция, иқтисодий ҳуқуқбузарликлар ва хуфиёна фаолият юритаётган шахслар тўғрисида аноним тарзда ёхуд аризачининг шахси сир сақланишини таъминлаган ҳолда турли воситалар ёрдамида электрон, оғзаки ёки ёзма шаклда мурожаат қилиш имкониятларини кенгайтириш, бунда нодавлат нотижорат ташкилолари, фуқаролар ва тадбиркорлик субъектларининг иштирокини кенгайтириш орқали жамоатчилик назорати механизмларидан самарали фойдаланишни рағбатлантириш зарур.

Мазкур чора-тадбирлар иқтисодий ҳуқуқбузарликлар учун жавобгарлик ва таъсир чораларини янада такомиллаштириш, инсофли тадбиркорларни қўллаб-қувватлаш, ўзаро ҳамкорлик ва жамоатчилик назоратини рағбатлантириш орқали яширин иқтисодиётни қисқартириш ва олдини олишга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар

- [1]. Schneider, F. and Buehn, A., 2018. Shadow economy: Estimation methods, problems, results and open questions. *Open Economics*, 1(1), pp.1-29.
- [2]. Қобнлов Ш. Р., Абдуллажонов Н. Б. Коррупция ва хавфсизлик. -Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2006. - 43 б.
- [3]. Тагаев Б.А., "Хуфиёна иқтисодиёт" иқтисодий хавфсизликка таҳдид сифатида, "Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар" илмий электрон журнали. № 3, май-июнь, 2015 йил
- [4]. Dreher, A. and Schneider, F., 2010. Corruption and the shadow economy: an empirical analysis. *Public Choice*, 144(1-2), pp.215-238.
- [5]. Mazhar, U. and Méon, P.G., 2017. Taxing the unobservable: The impact of the shadow economy on inflation and taxation. *World Development*, 90, pp.89-103.
- [6]. Schneider, F., 2011. The shadow economy and shadow economy labor force: what do we (not) know?.
- [7]. <http://biznes-daily.uz/ru/birjaexpert/49558~xufiyona-iqtisodiyotning-davlat-va-jamiyat-taraqqiyotiga-tasiri?tmpl=component&print=1&page=>
- [8]. Абулқосимов М.Ҳ. Бозор иқтисодиёти шароитида шахсининг иқтисодий хавфсизлигини таъминлашнинг назарий жиҳатлари ва йўллари, Иқтисод ва молия / Экономика и финансы 2017, 5. 46-53 бетлар.

- [9]. Matthew H. Fleming, John Roman and Graham Farrell, Journal of International Affairs, Vol. 53, No. 2, Shadow Economies: Promoting Prosperity or Undermining Stability? (Spring 2000), pp. 387-409. <http://www.jstor.org/stable/24357758>
- [10]. Eilat, Y. and Zinnes, C., 2002. The shadow economy in transition countries: Friend or foe? A policy perspective. World Development, 30(7), pp.1233-1254.
- [11]. <https://www.gazeta.uz/uz/2018/01/12/yashirin-iqtisodiyot/>
- [12]. Faye, C., 2017. Emerging from the Shadow: The Shadow Economy to 2025. ACCA. 1, 36.
- [13]. Schneider, F. and Buehn, A., 2018. Shadow economy: Estimation methods, problems, results and open questions. Open Economics, 1(1), pp.1-29.
- [14]. Berdiev, A.N. and Saunoris, J.W., 2016. Financial development and the shadow economy: A panel VAR analysis. Economic Modelling, 57, pp.197-207.
- [15]. Schneider, F., 2009. The Shadow Economy in Europe. Using Payment Systems to Combat the Shadow Economy.
- [16]. <https://sputniknews-uz.com/analytics/20200127/13314801/Raamli-itisod-nima--Zhamshid-chorov-zhavob-beradi.html>
- [17]. Faye, C., 2017. Emerging from the Shadow: The Shadow Economy to 2025. ACCA. 1, 36.
- [18]. OECD, 2017. Shining Light On The Shadow Economy: Opportunities And Threats. [online] p.60. URL: <https://www.oecd.org/tax/crime/shining-light-on-the-shadow-economy-opportunities-and-threats.pdf>.
- [19]. Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг Статистик бюллетени, 2.4-жадвал (Пул агрегатлари). 2020 йил. https://cbu.uz/upload/medialibrary/171/Markaziy-bankning-Statistik-byulleteni_-2019-yil.pdf.
- [20]. OECD, 2017. Shining Light On The Shadow Economy: Opportunities And Threats. [online] p.60. URL: <https://www.oecd.org/tax/crime/shining-light-on-the-shadow-economy-opportunities-and-threats.pdf>.
- [21]. OECD, 2017. Shining Light On The Shadow Economy: Opportunities And Threats. [online] p.60. URL: <https://www.oecd.org/tax/crime/shining-light-on-the-shadow-economy-opportunities-and-threats.pdf>.
- [22]. FATF (2012-2018), International Standards on Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism & Proliferation, FATF, Paris, France, www.fatf-gafi.org/recommendations.html.
- [23]. Kimberly N. Varma and Anthony N. Doob, Deterring economic crimes: The case of tax. Centre of Criminology University of Toronto. Toronto, Ontario Canadian Journal of Criminology, pp. 165-184 (April/1998).
- [24]. Ирландия Солиқ ва божхона даромадлари идорасининг расмий сайти: www.revenue.ie маълумотларидан фойдаланилди.
- [25]. Ирландия Солиқ ва божхона даромадлари идорасининг расмий сайти: www.revenue.ie маълумотларидан фойдаланилди.
- [26]. Сингапур Ички даромадлар органининг расмий сайти: <https://www.iras.gov.sg> маълумотларидан фойдаланилди.
- [27]. Ўзбекистон Республикасининг "Жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари тўғрисида"ги Қонуни 29-модда. Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси. Расмий манба нашри №37, 977-модда, 2017 йил.